
El Maestrat, l'estat templar a Catalunya

Autor:

Data de publicació: 04-06-2024

El Principat del Maestrat, l'estat templar entre Catalunya i el País Valencià (I)

Per Marc Pons

Els templers van perdre el Regne de Jerusalem i projectarien recuperar aquell estat perdut a l'altra riba de la Mediterrània

Sant Joan d'Acre (Regne croat de Jerusalem), 18 de maig del 1291. Fa 733 anys. L'exèrcit del soldanat mameluc d'Egipte trencava les últimes defenses de la ciutat. La darrera plaça del Regne de Jerusalem queia en mans dels musulmans. La pèrdua d'aquella estratègica i simbòlica posició posava fi a gairebé dos segles d'existència de l'estat croat de Jerusalem (1099-1291) i de dominació cristiana a la regió i posava a la picota les quatre grans ordes militars (Templers, Hospitalers, Teutònics i Sant Sepulcre), responsables del seu govern i de la seva defensa. Però els cavallers templers van reaccionar ràpidament amb un projecte que implicava Catalunya i el País Valencià i que tenia l'objectiu posat en la recuperació del Regne de Jerusalem. En què consistia aquell projecte? I per què no va quallar?

La pèrdua del Regne de Jerusalem

La caiguda d'Acre —i la desaparició del Regne de Jerusalem— va tenir unes greus conseqüències polítiques i econòmiques per a Europa. Quedava lluny l'època en què la Mediterrània oriental era un mosaic de dominis cristians que tenien una extraordinària importància estratègica i que obeïen a un doble propòsit. Per una banda, el prestigi que representava tenir la possessió dels "llocs sants", amb el rendiment sobre les principals activitats econòmiques que s'hi desenvolupaven (el prototurisme de les peregrinacions i la rapinya i comercialització de les relíquies). I, per una altra banda, el control sobre una plataforma territorial d'incursió comercial europea cap als mercats orientals (l'Índia i la Xina). Una de les conseqüències immediates d'aquella pèrdua seria el desprestigi en què van quedar sumides les grans ordes militars.

Els templers i la conquesta de la Catalunya Nova

Els templers tenien una llarga relació amb Catalunya. El 1131, dotze anys després de la fundació de l'orde a Jerusalem, però coincidint amb les primeres tasques de proselitisme templar a Europa, trobem un personatge anomenat Pere Bernat (molt relacionat amb la cancelleria barcelonina del comte Ramon Berenguer III), que

protocol·litza la primera donació a l'orde que es produeix a la Mediterrània occidental: una finca anomenada Mansus Dei (el Mas de Déu), a Trullars (el Rosselló). Durant els anys immediatament posteriors (dècades de 1140 i 1150), en temps del comte Ramon Berenguer IV, tindrien un paper molt destacat a l'empresa militar de conquesta i colonització de les valls baixes del Segre i l'Ebre (1148-1149) i, en contrapartida, obtindrien importants compensacions patrimonials (Gardeny, Miravet).

Mapa de la regió del Pròxim Orient entre la primera i la segona croada (mitjan segle XII) / Font: Wikimedia Commons
Els templers i la conquesta del País Valencià

Els templers serien un dels actors principals a les empreses conqueridores de Mallorca (1229-1232) i el País Valencià (1232-1245) en temps del rei Jaume I. A la primera fase de l'empresa valenciana (riu Sénia, 1233 – riu Xúquer, 1238), els templers van ser un actor destacat d'aquella campanya, i van ser recompensats amb la donació d'un territori d'un 200.000 hectàrees —que rebrien a títol patrimonial i jurisdiccional (n'ostentarien la propietat, n'administrarien la justícia i n'exercirien el poder)— i que abastava bona part de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Maestrat. De fet, el topònim Maestrat deriva de la figura del Gran Mestre templer de Catalunya, que seria l'autèntic sobirà d'aquell extens domini des de la conquesta catalana (1232) fins a la desaparició de l'orde (1312).

La “finca” dels Anglesola

Aquell enorme domini valencià del Temple estava físicament connectat amb el domini català de l'orde, que abastava una llarga franja de territori al marge dret de l'Ebre, entre Miravet i Amposta i fins a la Ràpita. Però, en canvi, no ho estava amb un altre ampli domini templer situat sobre les serres de Penya-golosa i de Penya-roja, a cavall del País Valencià i l'Aragó, i obtingut, també, amb el mateix argument. Entre aquells dos predis gegantins (el valencià i l'aragonès), n'hi havia un altre, que seguia el curs del riu Millars, i que era propietat de la família Anglesola, uns barons feudals de la plana de Lleida que també havien tingut un paper important en la primera fase de l'empresa conqueridora valenciana. Els templers, amb el propòsit d'unir territorialment aquells predis, van comprar la “finca” dels Anglesola

Una de les representacions més antigues que es conserven del castell de Miravet (1650) / Font: Arxiu Militar d'Estocolm
Els dirigents templers

Aquella compra va tenir un cost de 500.000 morabatins d'or, una fortuna colossal a l'abast de molt pocs. I per a entendre l'arquitectura i l'objectiu d'aquell projecte, cal conèixer qui hi havia darrere d'aquella operació. El gran mestre del Temple (el cap polític) era el borgonyó Jacques de Molay (1292-1314). El mariscal de l'orde (el cap militar) era el català Dalmau de Rocabertí (1302-1314). I el gran mestre a la província templera de Catalunya-Provença-Aragó era el també català Berenguer de Cardona (1291-1307). Molay i Rocabertí havien defensat, sense èxit, la supervivència de l'estat cristià de la Petita Armènia (Cilícia), amb el propòsit de crear una plataforma templera per a recuperar Jerusalem. I Cardona, membre de la família feudal més poderosa de Catalunya, s'havia fet un nom propi desafiant repetidament l'estament reial català.

500.000 morabatins d'or

Per a tenir-ne una idea, això equivalia al valor d'uns 500 edificis a la Barcelona de l'època. Una transacció estratosfèrica, totalment inèdita a l'Europa medieval, que va fer saltar totes les alarmes de les cancelleries continentals. Com era possible que els templers, després de la colossal desfeta a Jerusalem, conservessin aquesta força econòmica? Com era possible que els templers, profundament desprestigiats per la pèrdua de Jerusalem, tinguessin el valor de llançar aquest missatge al món? I la resposta a aquelles preguntes era en el mateix context polític i cultural sorgit d'aquella desfeta. Aquella colossal inversió era la resposta templera d'oposició a un projecte internacional que diluïa les quatre ordes en una nova institució, que es volia impulsar amb l'objectiu de recuperar la força militar i el prestigi polític perduts a Acre.

Mapa comandes temples a la Corona catalanoaragonesa / Font: Arxiu El Nacional

Els templers volien crear un estat propi sobre la seva immensa propietat, que seria la seva gran base militar

Tortosa, 15 de setembre del 1294. Tres anys després de la pèrdua de Sant Joan d'Acre, darrera plaça del Regne croat de Jerusalem. Berenguer de Cardona, Gran Mestre de la província templera de Catalunya-Provença-Aragó, i el rei Jaume II signaven una permuta de propietats amb l'objectiu de crear concentracions i continus patrimonials. Les propietats templeres a la ciutat i el terme de Tortosa passaven a titularitat reial. I la propietat reial sobre el castell i terme de Peníscola (una franja paral·lela al mar entre el riu Sénia i la serra d'Irta), passaven a titularitat templera. Jaume II tenia molt interès a posseir el control sobre la totalitat de Tortosa, cridada a ser un dels quatre vèrtexs del Principat. Però Cardona també tenia molt interès a posseir la costa de Peníscola, per a donar sortida al mar als dominis templers del Maestrat.

Què pretenien els templers al Maestrat?

El propòsit final de la permuta de Peníscola i de la compra de la vall del Millars era crear un continu patrimonial que s'estendria a cavall del Principat de Catalunya i del Regne de València, des de Miravet (al nord) fins a Alcalà de Xivert (al sud), i des d'Amposta, la Ràpita i Peníscola (a l'est) fins als Ports de Tortosa i les serres de Benifassà, Penya-golosa i Penya-roja (a l'oest). Aquest continu patrimonial culminaria amb la compra del predi dels Anglesola (la vall del riu Millars) i el formidable desembors de 500.000 morabatins d'or. A principis de la centúria del 1300, els templers passaven a concentrar la propietat i la jurisdicció sobre el domini feudal més extens de la Corona catalanoaragonesa (600.000 hectàrees). Però la veritable pretensió dels templers era, únicament, esdevenir la primera força patrimonial de la Corona?

L'estat templer del Maestrat

El veritable propòsit d'aquelles operacions seria convertir aquell extens domini feudal en Principat templer del Maestrat, un estat teocràtic governat per l'elit de l'orde, vinculat a la Corona catalanoaragonesa amb algun tipus de relació de vassallatge (de subordinació política i militar) prou beneficiosa per a actuar amb el màxim grau d'independència. I convertir aquell estat en la plataforma de llançament de les operacions militars templeres per a la recuperació de Jerusalem. Naturalment, el pla implicava crear una capital, i paral·lelament es van iniciar les obres de construcció d'un gran palau-fortalesa a Culla —una vila situada a la cresta de la serra de Penya-golosa—, que havia de fer la funció de capital. I es va projectar la construcció d'un gran port als Alfacs, que havia de reunir la flota destinada a aquella gegantina empresa.

Representació coetània del rei Jaume II / Font: Wikimedia Commons

La reacció de Barcelona

No cal dir que la cancelleria de Barcelona, quan va tenir notícia d'aquest projecte, es va amoïnar. El rei Jaume II era el gran impulsor del projecte d'unificació de les quatre grans ordes militars (que implicava la dissolució dels templers en una nova institució). I s'havia proposat, clarament, per a ostentar el càrrec de Rex Bellator, "rei guerrier" o màxima autoritat de la nova institució (que representava el descavalcament i la pèrdua de poder de l'elit dirigent templera). El projecte Maestrat caminava en la direcció oposada als seus plans. I si aquell projecte es materialitzava, caldria veure

amb quina mena de pactes de vassallatge (el major o menor grau de subordinació o dependència) es feia entre aquell nou estat templer i la Corona.

L'anàlisi geoestratègica

L'estat templer hauria enfortit la posició cristiana a la façana mediterrània peninsular. En aquell moment, el límit entre el món de la creu i el de la mitja lluna estava situat a la vall del riu Segura, i el Regne nassarita de Granada amenaçava permanentment l'expansió i colonització catalanoaragoneses del sud valencià. Però, també, hauria condicionat l'evolució territorial i política del nou Regne de València, i la relació amb la seva matriu política i militar (Catalunya i Aragó). Això seria el que interpretarien a la cancelleria de Barcelona. I serien les reserves que transmetrien als templers en relació amb el seu projecte. El Gran Mestre Cardona es va afanyar a calmar les aigües, prometent que l'estat templer del Maestrat se sotmetria al vassallatge de la Corona catalanoaragonesa. Però aquell projecte era excessivament oposat al propòsit de Jaume II.

Mapa de la croada cinquena a vuitena (segle XIII) / Font: Enciclopèdia Catalana

Les intrigues de Jaume II

El setembre del 1302, mentre els templers culminaven la compra del predi Anglesola, a l'altra banda de la Mediterrània —i en plena ofensiva musulmana— Dalmau de Rocabertí (cap militar de l'orde) queia presoner dels mamelucs egipcis mentre combatia defensant l'illa croada d'Arwad (davant les costes de l'actual Líban). El rescat de Rocabertí va esdevenir una prioritat dels templers... i, curiosament, també, una prioritat de Jaume II. El rei tenia grans plans per al mariscal templer: pretenia que Rocabertí suplantés Molay en la direcció política de l'orde i passés a exercir el paper de cavall de Troia. Però, a mesura que avançava aquell llarg captiveri (1302-1315), les gestions fallides de rescat revelen que Rocabertí i Jaume II ja no compartien interessos (si és que mai els havien arribat a compartir).

La fi del projecte

Jaume II va bloquejar l'operació i el projecte templer al Maestrat no es va fer realitat. Però, després, ni es van unificar les ordes, ni Jaume II va aconseguir el seu objectiu, ni el cristianisme va recuperar Jerusalem. És més, a partir de 1308, els templers serien il·legalitzats, perseguits i exterminats. La pregunta és: què hauria passat si aquell estat templer s'hagués fet realitat i hagués transcendit en el temps? La resposta no la tindrem mai, però si volem fer un exercici de ficció històrica, podem especular que, en l'actualitat, el Principat del Maestrat hauria evolucionat cap a un estat independent modern, de llengua i cultura catalanes, i de tradició política teocràtica, com ho és Andorra, per exemple. Fins i tot podria haver estat alguna cosa semblant a Malta, que entre els segles XVI i XVIII va ser l'estat de l'Orde de Sant Joan de l'Hospital.

Mapa de la Mediterrània oriental a principis del segle XIV / Font: Historical Atlas. William Shepherd